

**A kreatív önkifejezés fejlesztésének és mérésének lehetősége
a vizuális nevelésben
Bálványos Huba emlékére**

A vizuális nevelés egyik részterülete az önkifejezés, ami személyes közlést jelent. A Nemzeti Alaptanterv és a Kerettantervek előírják ezen a területen is a fejlesztési követelményeket. Más kompetenciákhoz hasonlóan a vizuális képességfejlesztés eredményességének objektív mérése is indokoltta vált. A mérések eredményei által tudunk következtetéseket megfogalmazni a további fejlesztési munkához. A jelen írásban az önkifejező képesség mérését megkísérlő két vizsgálatot mutatok be: Sipos Endre (2003) által publikált vizuális önkifejező képesség mérésére alkalmazott feladatot, amelyet 9–10 évesek körében alkalmaztak. Saját kutatásaim során 10–14 évesek önkifejező képességét mértem Clark Rajzi Képességet mérő tesztjével a budapesti Pesthidegkúti Waldorf Iskolában és két kontroll-intézményben.

Sipos Endre (2003 a,b,c,d) egy cikksorozatban számol be 4. osztályosok körében végzett mérésről. A mérőfeladat témáját Weöres Sándor (1981) Déli felhők c. verse adta (1. sz. melléklet). A gyerekek a versrészletet becsukott szemmel hallgatták, majd a következő instrukciók hangzottak el: „Gondolj a nyárra, a meleg, napsütötte dombos tájra! Élénk kevert színekkel fess! Felismerhetően fess meg a szereplő állatokat és a kisgyereket! Az egész rajzlap felülete színes legyen!” (Sipos, 2003a: 24).

A gyerekek munkáit hat kategóriában értékelték:

1. Anyag- és eszközhasználat 84%
2. Megjelenített formarend 50%
3. Térbeli kifejezés 20%
4. Színek keverése és használata a képépítésben 57%
5. Komponálási készség 49%
6. Kreativitás, egyéni kifejező erő 17% (Sipos, 2003a: 24).

A mérési eredmények és Sipos Endre értelmezése kérdéseket vet fel. A versrészlet kapcsán tett megállapításával teljesen egyetértek: „Pontos leírás, konkrét kép. Ha ez a költői képsor nem indítja be a gyerekek alkotókedvét, fantáziáját, akkor semmi sem...” (Sipos, 2003a: 25).

A vers után elhangzó instrukciókkal kapcsolatban Sipos nem fogalmaz meg kritikát, ellenkezőleg: azokat helyben hagyja, kiegészíti és árnyalja. A rajzok térbeli hiányosságainak és képzeletbeli felhő-nép ábrázolása elmaradásának okát abban látja, hogy ezzel kapcsolatban nem hangzott el instrukció. Valóban ez lenne az ok? A tény az, hogy a versben rejlő lehetőségeket csak részben fedezték fel a gyerekek, míg a vers után elhangzott instrukciókat nagymértékben teljesítették. De

ebből nem az következik, hogy még több instrukciót kell adni, hogy a versben általunk végiggondolt vizuális elemek és megoldások mind megjelenjenek. Ha ezt tesszük, akkor a gyerekek nem a saját képi világukat teremtik meg, hanem a tanár által megfogalmazott elvárásoknak megfelelően készítik el a munkájukat, és ebben az esetben már nem beszélhetünk személyes közlésről és önkifejezésről. Az instrukciók már így is túlságosan meghatározóak és korlátozóak, így valójában a kreativitást és a személyességet szorítják határok közé. A vers által teremtett varázst, az inspirációt a sok instrukció megtöri, és az ihletett pillanat elszáll, ezáltal gátolta és befolyásolja a személyes közlést, önkifejezést.

A pedagógus feladata az élményhelyzet megteremtése és elmélyítése (*Bakos–Bálványos–Preisinger–Sándor*, 2000). Ha a tanítványainknak ilyen módon, élményhelyzetben, rendszeresen lehetőségük van kifejező képeket készíteni, akkor egy vers inspirációjának hatására beindul a fantáziájuk és az alkotókedvük. Erről ír Bálványos Huba is: *„Csak ránevelt, jól szoktatott gyermekekkel fordulhat elő osztályszituációban, hogy az előállt élményhelyzet – minden pedagógiai közreműködés nélkül is – mintegy »magától« beindítja az alkotó munkát”* (i. m. 47). Véleményem szerint az ilyen alkotói folyamat segíti annak elérését, amit Sípos Endre is kívánatosnak tart: *„A mi tanítványainknak sem lenne szegényebb a fantáziájuk, ha odafigyelnénk rájuk. Ha kifejlesztenénk bennük az igényt, hogy saját képi világot teremtsenek, s ezt őrizték is meg”* (Sípos, 2003d: 24).

De vajon ezt el lehet úgy érni, ha mindig mindent előírunk a számukra? Nézzünk egy példát! A Kreatív gondolkodás teszt-rajzi feladata (TCT/DP) (*Kárpáti*, 2001, 2005; *Urban*, 2005) Hans Jellen pszichológus és Klaus Urban képzőművész, pedagóguskutató munkája, amely egy holisztikus kreativitáskonceptiót tükröz. A tesztjük a kreatív gondolkodás és a rajzolás képesség mérésére szolgál. Két rajz elkészítését kérik két adott képmezőbe, amelyekben már szerepelnek képelemek. A nagy négyszögben elszórtan helyezkednek el a pont, a hullámvonal, a lépcsősen tört vonal és egyéb egyszerű, önálló, befejezetlen rajzolatok. Ezek az alapjelek a gyermekrajzokban is gyakran előfordulnak. A két tesztalakzat egymás 180 fokkal elfordított képe. Az ötletesen elrendezett képelemekből realista és absztrakt ábrázolású rajz, vagy akár dekoratív minta is készülhet; nincs preferencia, az értékelésnél az ábrázolás színvonala a meghatározó. Az értékelési kritériumok integrálják a pszichológia rajzi fejlődést vizsgáló feladatok szempontjait és a vizuális nevelés során használt szempontokat (*Kárpáti*, 2005; *Kárpáti*, 2001). Ezt a tesztfeladatot nemcsak ezért említem, mert jó példa arra, hogy nincs az alkotói folyamat korlátok közé szorítva, és sokféle instrukcióval beszabályozva, hanem egy olyan kutatást is szeretnék ismertetni, amelyet ennek a tesztnek az alkalmazásával készítettek. 1987-ben Herman két kosárlabdacsapat TCT/DP eredményeit hasonlította össze. A csapatok egy évig különböző vezetési stílusban edzettek. A demokratikus vezetési stílusban edző csapat TCT/DP átlagértéke 28,5 ponttal volt magasabb az autokratikus vezetés alatt állók 19,5 átlagához képest (*Urban*, 2005). Ebből az következik, hogy az „egyeduralmi irányítás”, „hogy mindig megmondom, mit és hogyan csinálj”

negatívan hat a kreativitásra. Ezt a szempontot a vizuális nevelés kreativitást fejlesztő és önkifejezésre épülő alkotói folyamatainál érdemes figyelembe venni.

Bálványos Huba a gyerek képi kifejezéseivel kapcsolatos tantárgy-pedagógiai téziseinél a következőket fogalmazza meg: „*minél jobban alkalmazkodik pedagógiánk az önkifejezés természetéhez, e környezet annál kedvezőbb lesz az ő számára is*” (Bálványos–Bakos–Preisinger–Sándor, 2000: 41). Elutasítja a „semmit” és a „mindent” két ellentétes, végletes pedagógiát, az egyiket túlságos szabadossága miatt, a másikat autokratikussága miatt. Szerinte annyi a feladatunk, hogy fokozatosan kibontakoztassuk a gyermek kifejező képességét a kifejezésmódok széles kínálatának elsajátításával (Bálványos–Bakos–Preisinger–Sándor, 2000). Fontosnak tartja, hogy olyat is fessenek a gyerekek, ami csak a mesében létezik (pl. varázsfű, csodavirág, mesepalota); nem láthatták, és nincs előképe a gyerekeknek ezekkel kapcsolatban. Ezekből „*az érzelmekkel, élményekkel megtapadt képzetekből szülehetnek saját képi elemek*” (i. m. 44). Weöres Sándor verse ezért is jó választás, mivel erre is lehetőséget teremtett a felhő-nép és Mog király alakjával.

Egy oktatási kísérlet során a Bajza utcai alsó tagozatos, – többségében 1-2 osztályos –, rajzsakkörös gyerekek is elkészítették ezt a feladatot, tanáruk Fürjesiné Ferencsik Ibolya. A teljes vers elhangzása után közösen megbeszélték a verset. „*Miről szólt a vers? Hol vagyunk? Milyen évszak van? Kik és mik szerepelnek benne? Te nézegetted-e a felhőket már nyáron? Te miket láttál?*” Ezek a kérdések az élményhelyzet elmélyítését szolgálták. Majd a következő instrukció hangzott el: „*Fesd le azt a részt, amelyik a legjobban tetszett!*”

A Bajza utcai alsó tagozatos gyerekek munkáival szemléltetem, hogy milyen alkotások szülehetnek a Weöres-vers inspirációjának hatására, sokféle szempontra figyelmet felhívó instrukciók nélkül. Az 1. képsorozaton a temperával készült festmények közül az első három versszakhoz kapcsolódó alkotásokat láthatják, és rajtuk a felhő-nép-ábrázolások is megfigyelhetők. (A Sipos Endre által közölt mérés alkalmával is ez a három versszak hangzott el) (1. ábra).

*1. ábra: Gyermekmunkák, 1. fotósorozat
Budapesti Bajza Utcai Általános Iskola, alsó tagozat, Fürjesiéé Ferencsik Ibolya
szaktanár, 2011/2012 tanév, Dr. Pajorné Kugelbauer Ida felvétele*

A 2. képsorozaton (2. ábra) a további versszakokhoz kapcsolódó munkákat láthatják, ahol további felhő-nép is feltűnik, a király lánya, cirkuszi kordé, cifra ház, és még a felhők között az öltözködő cirkuszhercegnő is. Ezek a festmények bizonyítják, hogy ha nem hangzik el az a konkrét instrukció, hogy fessétek meg a felhő-népet, a gyerekek akkor is megfestik azt.

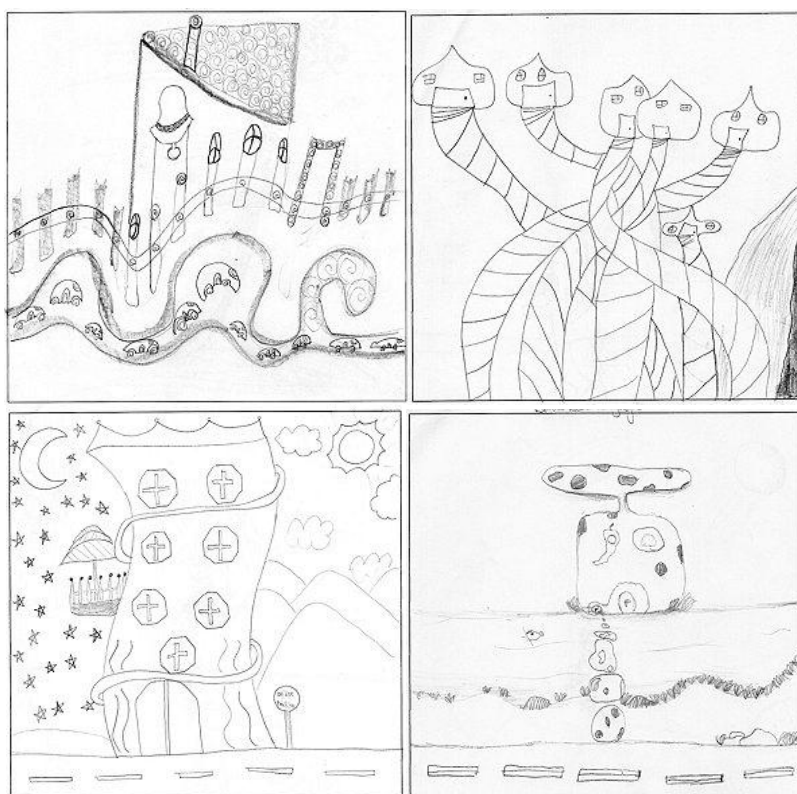

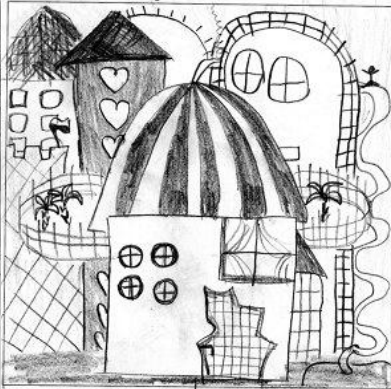
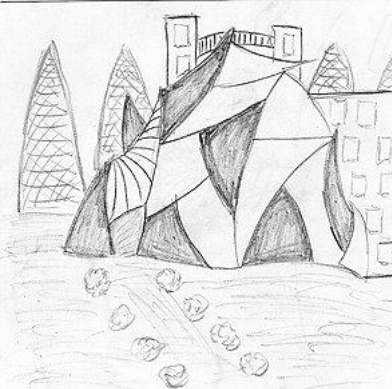
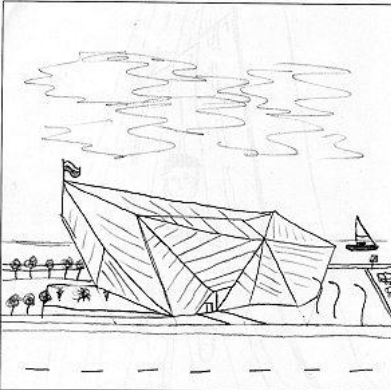
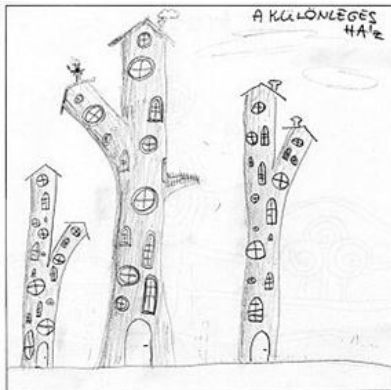
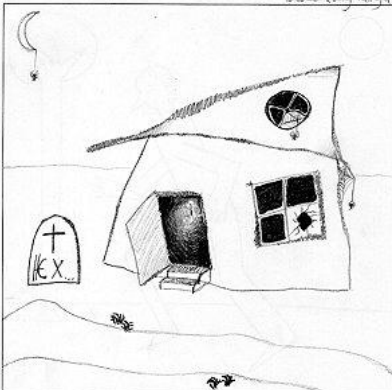
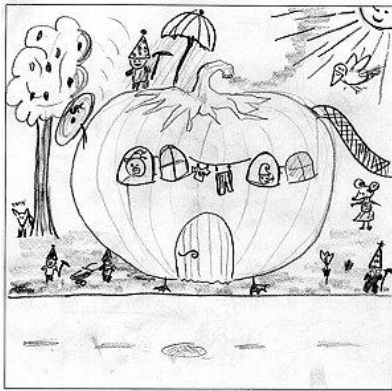
2. ábra: Gyermekmunkák, 2. fotósorozat

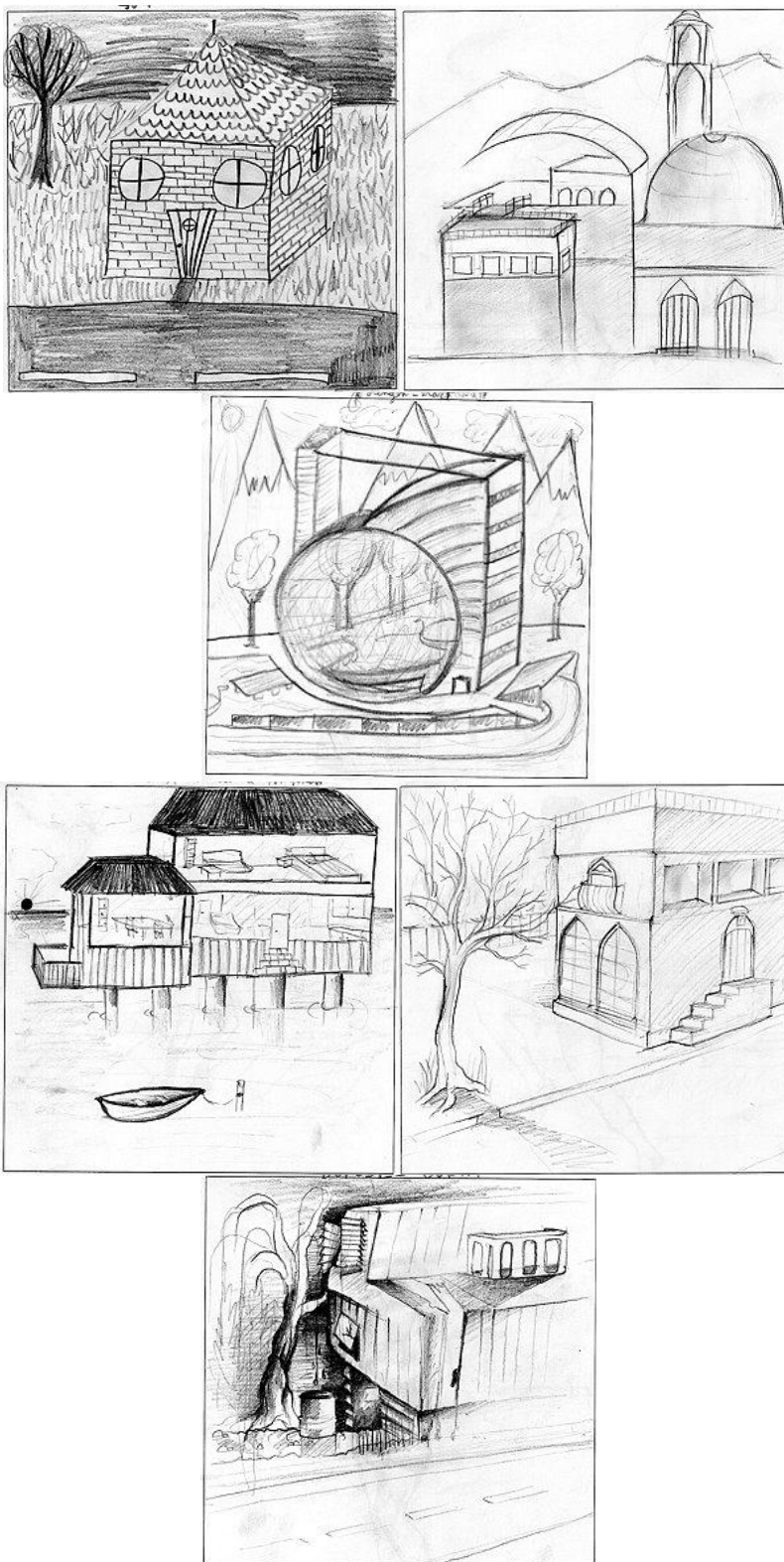
Budapesti Bajza Utcai Általános Iskola, alsó tagozat, Fürjesiné Ferencsik Ibolya szaktanár, 2011/2012 tanév, Dr. Pajorné Kugelbauer Ida felvétele

Kutatásom során a Waldorf Iskolák vizuális nevelésének képességfejlesztését vizsgálva a rajzi képességek mérésére Clark Rajzi Képességek tesztjét választottam. A négy, egyenként 15 perces rajzból álló feladatsor alkalmas a rajzi képességek sokoldalú mérésére, mivel a teszt kidolgozója 13 értékelési kritériumot fogalmaz meg rajzonként. Clark értékelési rendszere Herri Broudy munkáján alapul, amely tartalmazza a rajzok minősítésének évszázadok alatt kialakult kategóriáit is. Az értékelési kritériumokat a szerző négy csoportba sorolja: (1) érzéki minőségek (vonalminőség, forma, textúra, képi minőségek), (2) formai jegyek (ritmus, egyensúly, egységesség, kompozíció), (3) kifejező erő (hangulat, originalitás), (4) technikai jegyek (technikai ismeretek/mesterségbeli tudás, a probléma korrekt megoldása) és címadás (a cím/magyarázó szöveg minősége) (Clark, 1989, Kárpáti, 2001, 2005). Az első három rajz témája adott, az utolsó feladat egy szabadrajz. Clark a rajzok témáit már meglévő vizsgálatokból veszi át, de elveti a szigorúan szabályozott, formális feladatokat. A rajzok témái a spontán gyermekrajzok témáihoz is hasonlóak. A négy téma kiválasztásával arra is ügyel a szerző, hogy a rajzok témái és irányultságuk (irányított és spontán) is eltérő legyen, mert így az eredmény nem lesz egyoldalú. Egy téma megformálásából nem lehet rajzi képességekre vonatkozóan általánosítást megfogalmazni. A négy téma

lehetőséget ad ötletes, egyéni megoldásokra, az elkészült rajzok mégis viszonylag objektíven értékelhetők; az esztétikai jegyek mellett elegendő technikai problémát is tartalmaznak (Clark, 1989). A pszichológia rajztesztekből ismert ház-rajz instrukcióit (Vass, 2006) kiegészíti a térbeliség és érdekesség szempontjával (Clark, 1989, Kárpáti, 2001, 2005). A 6–8. osztályos gyerekek munkái a Pesthidegkúti Waldorf Iskolából és a két kontroll-intézményből, a Bajza utcai Általános Iskolából és az ELTE Gyakorló Általános Iskolából származnak. A 3. képsorozat bizonyítja, hogy egyetlen jelző, az „érdekes” milyen sokféle megoldást eredményezett (3. ábra). Az álomszerű, mesebeli, geometrikus, és utópisztikus házak, eltérő grafikai megoldásokat tükröznek. A térbeliség ábrázolása eltérő színvonalú és fejlesztésre szoruló (de nem kifejező feladatok alkalmával). Az ötletesség és kreativitás viszont egyértelmű.

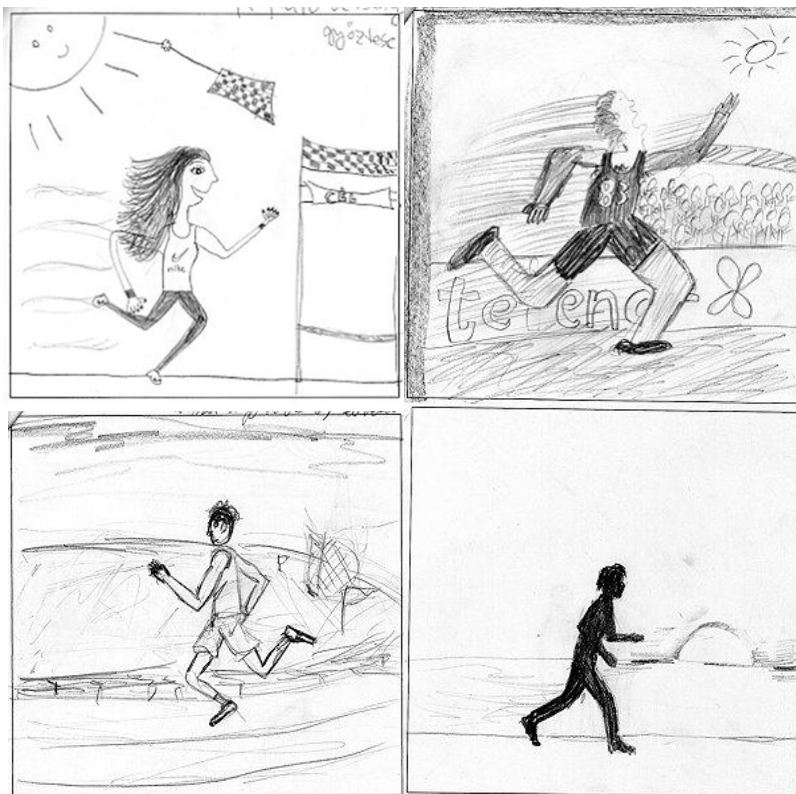

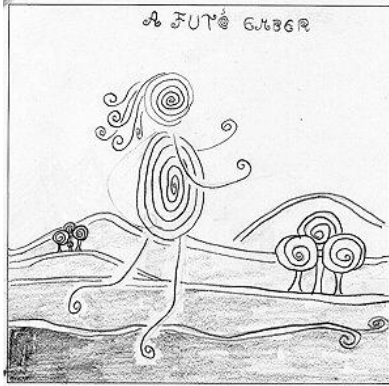
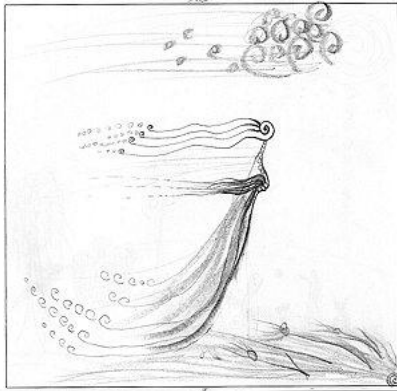
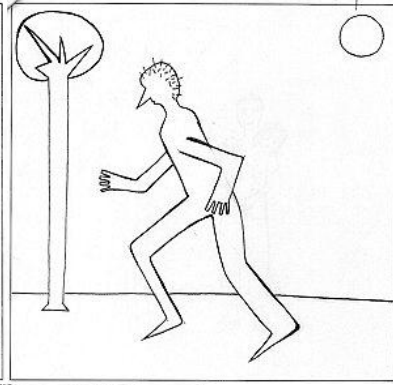

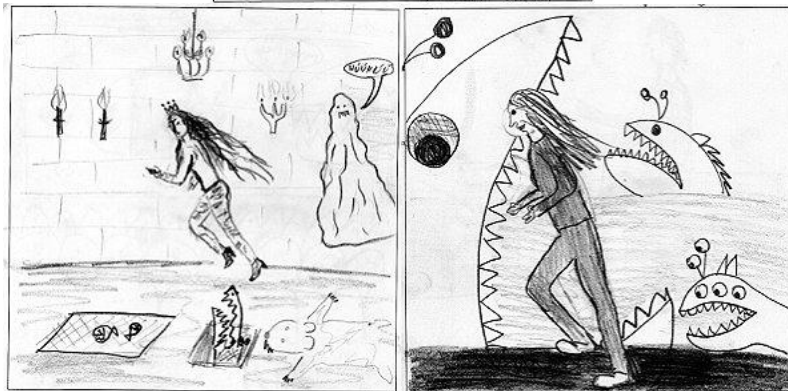
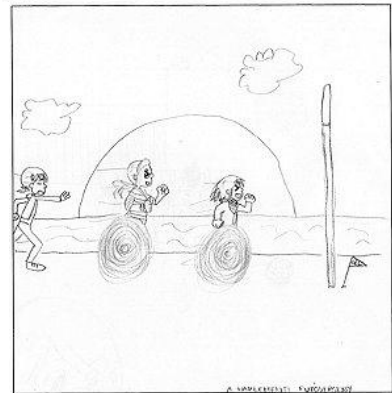
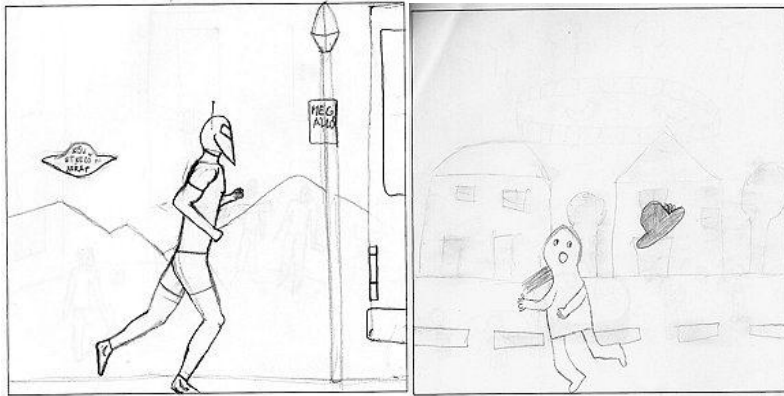
3. ábra: CDT első feladat gyermekmunkái

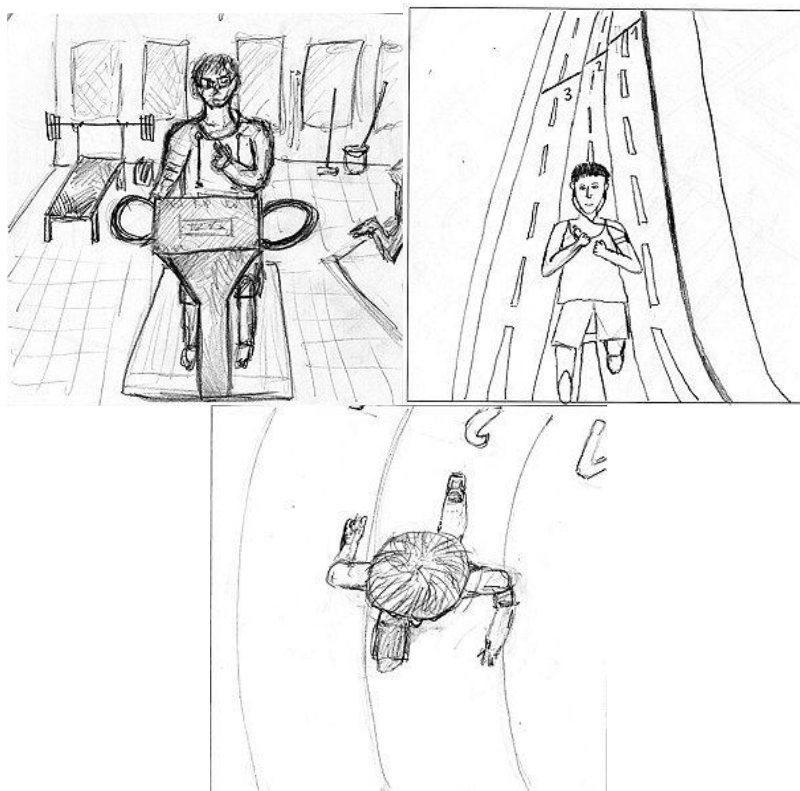
*Pesthidegkúti Waldorf Iskola, Bajza utcai Általános Iskola, ELTE Gyakorló
Általános Iskola,
6-8. osztály, 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012 tanév, Dr. Pajorné Kugelbauer Ida
felvétele*

Az emberrajz-teszt (Vass, 2006) szintén a pszichológiai rajzvizsgálatból ismert, de most a feladat a mozgás és környezet ábrázolását is kéri egy gyorsan futó ember ábrázolásával (Clark, 1989; Kárpáti, 2001, 2005). Ezeket a megoldásokat látva gondoljuk vissza a Sipos Endre által lejegyzett instrukcióra: „*Felismerhetően fessd meg a szereplő állatokat és a kisgyereket!*” (Sipos, 2003a: 24). A futó ember ábrázolása nem minden esetben konkrétan felismerhető a 4. képsorozat rajzain, azonban mégis rendkívül kifejezőek és eredetiek a megoldások. Leleményességről tanúskodnak a különböző szituációba helyezett futó emberek, és némelyik rajznak a nézőpontválasztása is kivételes (4. ábra).

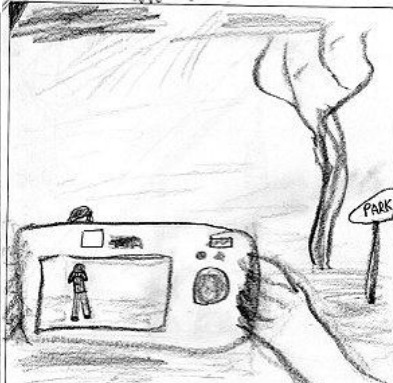
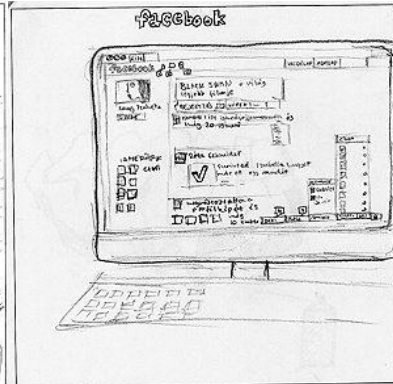
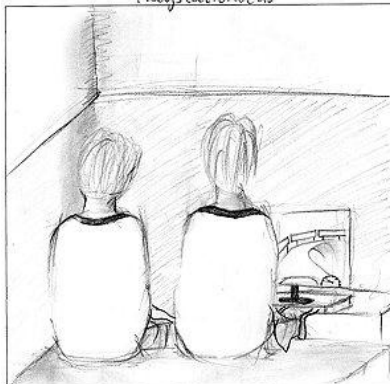
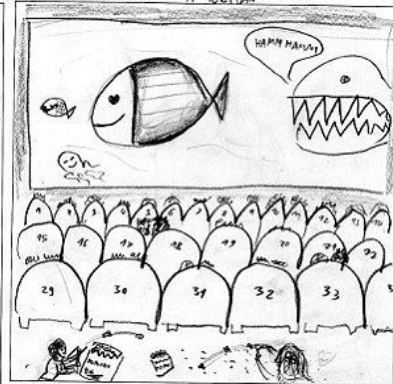
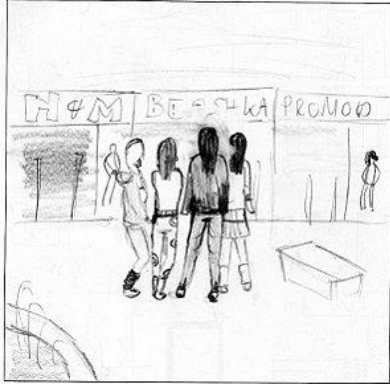
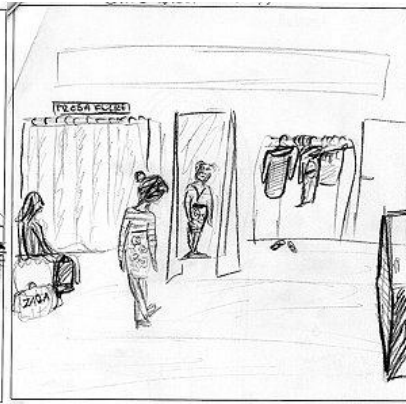
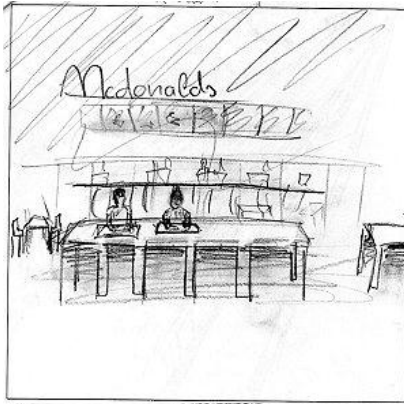

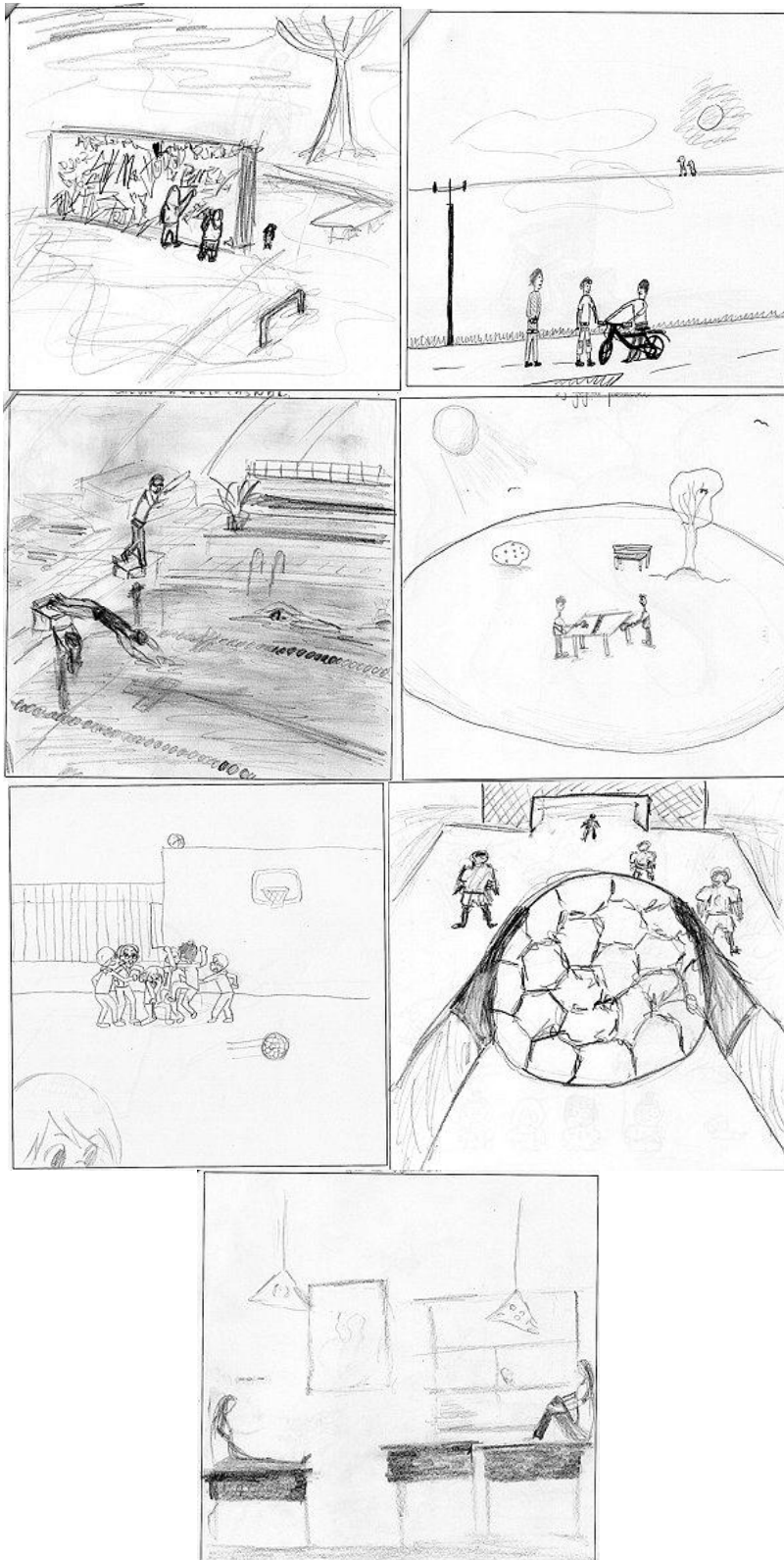

4. ábra: CDT 2. feladat gyermekmunkái
 Pesthidegkúti Waldorf Iskola, Bajza utcai Általános Iskola, ELTE Gyakorló
 Általános Iskola,
 6-8. osztály, 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012 tanév, Dr. Pajorné Kugelbauer Ida
 felvétele

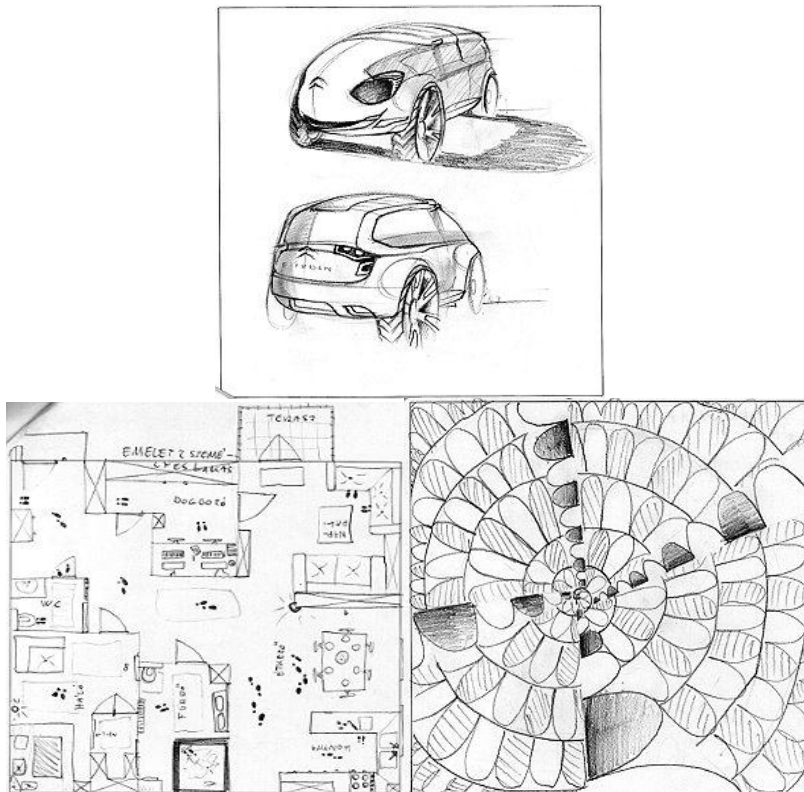
A harmadik rajz esetén a téma a rajzoló szabadidejének eltöltésére vonatkozik, ezzel kifejezetten személyes indíttatású kép alkotását inspirálja, mivel a kép főszereplője maga az alkotó. Az eredeti instrukció: „*rajzolja le magatokat, amint a barátaitokkal játszotok a játszótéren*” (Kárpáti, 2005: 257). A próbavizsgálatok alkalmával egyértelművé vált, hogy 7. és 8. osztályban már nem lehet csak ezt alkalmazni, a gyerekek tiltakozása miatt, hogy ők már nem játszanak a játszótéren. Így kiegészítettem az eredeti instrukciót: „*...vagy amint a barátaitokkal a szabadidőtöket töltitek*”. Az 5. képsorozat rajzai születtek az instrukció elhangzása után (5. ábra). A személyes, átélt élményekről a rajzok mesélnek, amelyek által a gyerekek szabadidős tevékenységeiről is képet nyerhetünk. Megjelenik a „plázázás” hangulata az üzletekkel, mozival és a Mcdonald’s ábrázolásával. A technikai eszközök használata is a képek témái között szerepel (számítógép, fényképezőgép, tv). Szerencsére a sportolás ábrázolása is feltűnik a rajzokon. Még a graffiti rajzolás is szerepel témaként. Egyedi nézőpontválasztások itt is megfigyelhetők.

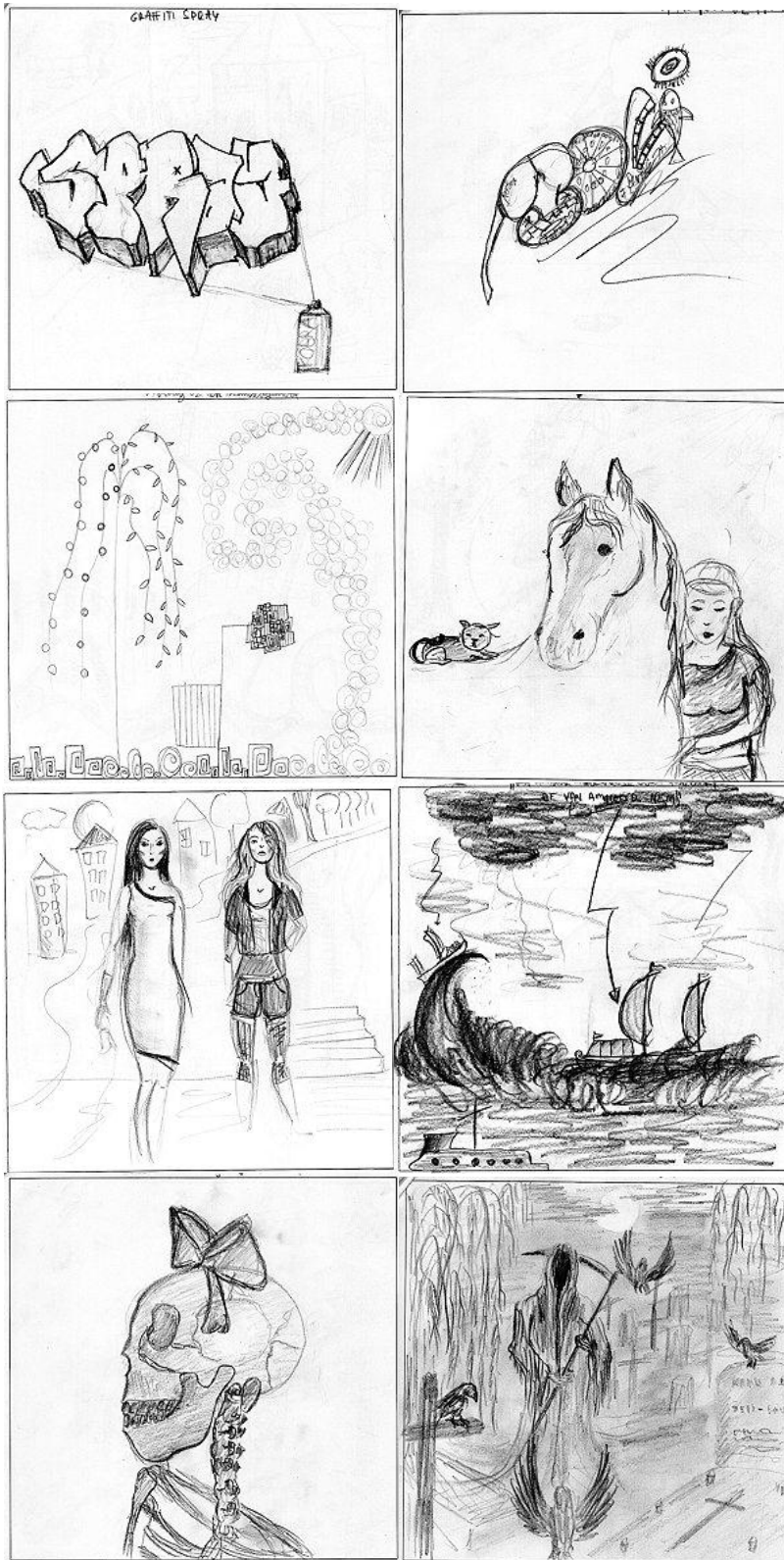

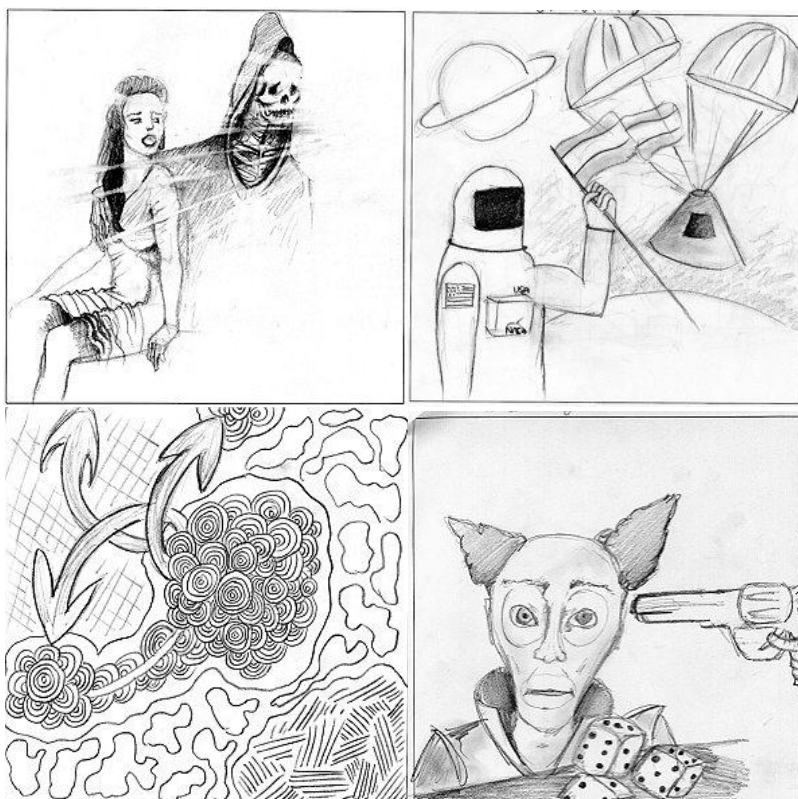

5. ábra: CDT 3. feladat gyermekmunkái
Pesthidegkúti Waldorf Iskola, Bajza utcai Általános Iskola, ELTE Gyakorló
Általános Iskola,
6-8. osztály, 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012 tanév, Dr. Pajorné Kugelbauer Ida
felvétele

A negyedik feladatnál bármit lerajzolhatnak, csak egy szempontot jelöl meg Clark: „készítetek olyan érdekes rajzot, amelyet csak tudok” (Kárpáti, 2005: 257). Ez a legkövetlenebb feladat. Clark véleménye szerint az első három rajz abban segít, hogy a rajzoló felszabaduljon a gátlásai alól, ezáltal a fantáziája szárnyalni tudjon. A CDT negyedik feladatának rajzai a 6. képsorozaton láthatók (6. ábra). Érdekes, hogy itt a kifejező alkotások mellett más vizuális kommunikációval is rokonítható közlések és tanulmányrajz-szerű elemek jelennek meg, például az autó és csontváz ábrázolása határeset. Direkt közlésnek fogható fel a lakás-alaprajz, a dekoratív spirálmotívum és a graffiti betűformák. A különböző érzések kifejezése között megjelenik a morbiditás, a humor és a vágyak (fagyalt- és csokievés, nyaralás, motorozás, úrkutatás) is.

6. ábra: CDT 4. feladat gyermekmunkái

*Pesthidegkúti Waldorf Iskola, Bajza utcai Általános Iskola, ELTE Gyakorló
Általános Iskola,*

*6-8. osztály, 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012 tanév, Dr. Pajorné Kugelbauer Ida
felvétele*

A 6. képsorozat utolsó előtti absztrakt rajz címe „Fantázia”, amely már az elvont gondolkodás példája. A 6. képsorozat utolsó rajza a „Szerencsejáték öl” címet viseli, ahol a kép és a cím együtt egy rendkívül szellemes megoldást eredményezett. Ezek a rajzok a gyerekek egyéniségéről, kreativitásáról tanúskodnak és arról, hogy van saját, kifejező rajzi „nyelvük”, és azt képesek is használni, ha az instrukciók nem korlátozzák őket túlságosan. Bízunk a tanítványaink fantáziájában és képességeiben, és teremtünk lehetőséget, hogy azt kibontakoztathassák, és megmutassák, mit tudnak. Sokat tanulhatunk belőle.

IRODALOM

Bakos Tamás – Bálványos Huba – Preisenger Zsuzsa – Sándor Zsuzsa (2000): *A vizuális nevelés pedagógiája a 6–12 éves korosztályban.* 41–64.

Clark, Gilbert (1989): Screening and Identifying Students Talented in the Visual Arts: Clark's Drawing Abilities Test Gifted Child Quarterly Summer 1989 33: 98–105, www.scgifted.org/CDATarticle08.doc

Kárpáti Andrea (2001): *Firkák, formák, figurák.* Dialog Campus Kiadó, Budapest

- Kárpáti Andrea (2005): *A kamaszok vizuális nyelve*. Akadémia Kiadó
- Sipos Endre (2003a): A megmérettetés fontossága: A 9–10 éves gyerekek vizuális önkifejező képességének fejlesztéséről egy mérés eredményeinek tükrében. *Tanító*, 41/4: 24–25.
- Sipos Endre (2003b): A megmérettetés fontossága: A 9–10 éves gyerekek vizuális önkifejező képességének fejlesztéséről egy mérés eredményeinek tükrében. *Tanító*, 41/5: 24.
- Sipos Endre (2003c): A megmérettetés fontossága: A 9–10 éves gyerekek vizuális önkifejező képességének fejlesztéséről egy mérés eredményeinek tükrében. *Tanító*, 41/6: 14–15.
- Sipos Endre (2003d): A kreatív önkifejezés mint a komplex pedagógiai munka gyümölcse. *Tanító*, 41/7: 24.
- Urban, Klaus K. (2005): Assessing Creativity: The test for creative thinking – Driving Production (TCT-DP) *International Education Journal*, 2005, 6 (2), 272-280 ISSN 1443-1475 2005 Shannon Research Press
<http://ehlt.flinders.edu.au/education/iej/articles/V6n2/Urban/paper.pdf>
- Vass Zoltán (2006): *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai*. Flaccus Kiadó, Budapest
- Weöres Sándor (1981): *Egybegyűjtött írások*. Magvető Kiadó, Budapest